

16. Avanzâde Mehmed Süleymân'ın *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl*'i**Zuhal KÜLTÜRAL*****Burcu SIBIÇ***

APA: Kültürel, Z. & Sıbiç, B. (2023). Avanzâde Mehmed Süleymân'ın *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl*'i. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 194-205. DOI: 10.29000/rumelide.1330436.

Öz

İnsan, yaşamı boyunca etrafında gelişen olay ve olguları anlamlandırdığı gibi bilinmezleri de keşfetme arzusunda olmuştur. Kültür tarihine bakıldığında insanın bilinmeze olan yolculuğu çeşitli inanış ve ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman evrende var olan her şeyi merak ve keşfetme arzusuyla farklı usul ve esaslar uygulayan insanoğlunun bu faaliyetleri zamanla büyücü, falcı, kâhin, sihirbaz gibi adlarla anılan kişiler tarafından bir meslek olarak icra edilmeye başlamıştır. Söz konusu kişiler çoğu zaman görünmez varlıklarla temasa geçerek insanın hâlihazırdaki yaşantısı ve geleceği ile ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurularak anlam çıkarma faaliyeti olarak tanımlanan fal, tarihin çok eski dönemlerinden bu yana kültürden kültüre bazı değişiklikler göstererek günümüze kadar gelmiştir. Türlü araç ve teknikler kullanılarak *el fahı*, *kuş fahı*, *ateş fahı*, *su fahı*, *ayna fahı*, *çay fahı*, *kahve fahı*, *yıldız fahı* gibi pek çok fal türü ortaya çıkmıştır. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Türklerin de Müslüman olmadan önceki yaşamlarında falın önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Suyu bakma, kurşun, kürek kemiği, kahve, bakla falları Türklerde yaygın olan fal türlerindedir. Türk kültür tarihine bakıldığında bu konuda çok sayıda eser yazıldığı dikkati çekmektedir. Bu eserlerden biri de Meşrutiyet Dönemi aydınlarından Avanzâde Mehmed Süleymân'ın kaleme aldığı *Ulûm-ı Hafiyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* adlı eseridir. Bu çalışmada, Avanzâde Mehmed Süleymân'ın *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* adlı eseri konu edilecektir.

Anahtar kelimeler: Avanzâde Mehmed Süleymân, *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl*, fal

Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* By Avanzâde Mehmed Süleymân*Abstract**

Human has always wanted to discover the unknown as well as to make sense of the events and phenomena that have developed around throughout the life. When we examine the history of culture, the journey of human to the unknown appears in various beliefs and rituals. Most of the time, these activities of human beings, who apply different methods and rules with the desire to wonder and discover everything that exists in the universe, have started to be performed as a profession by people who are known by names such as sorcerer, fortune teller, soothsayer and magician. Those people often came into contact with invisible beings and make predictions about the current life and future of human beings. Fortune-telling, which is defined as the activity of deriving meaning by resorting to

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili (İstanbul, Türkiye), zuhal.kultural@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8098-5687 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 13.05.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330436]

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili (İstanbul, Türkiye), burcu.sibic@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2530-5962

various methods in order to learn about the future, understand luck and destiny, has been present throughout the history, undergoing some changes from culture to culture and reaching till to the present day. Various tools and techniques have been used, giving rise to many types of fortune-telling such as palm reading, bird (owl) omens, fire divination, water divination, mirror divination, tea leaf reading, coffee cup reading and astrology. According to information obtained from sources, it is known that fortune-telling had an important place in the lives of Turks before they converted to Islam. Divinations such as scrying into water, lead casting, shoulder blade divination, coffee reading, and chickpea divination are commonly practiced by Turks. When we look at the history of Turkish culture, it is noteworthy that numerous works have been written on this subject. One of these works is *Ulûm-ı Hafîyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* written by Avanzâde Mehmet Süleymân, one of the intellectuals of the Constitutional Period. In this study, the work named *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* by Avanzâde Mehmet Süleymân will be the subject.

Keywords: Avanzâde Mehmed Süleymân, *Âyîne ile Keşf-i İstikbâl*, fortune-telling

Giriş

Evrenin yaratılışından itibaren yaşamındaki olay/olguları inceleyen insan bilinmeze daima ilgi duymuştur. Bu eğilim neticesinde insanoğlu çevresindeki gelişmeleri gözlemleyen, yeryüzünde meydana gelen maddi manevi bütün oluşumları irdeleyen, merak duyan bir varlık niteliğiyle karşımıza çıkmaktadır. İstikbaliyle ilgili de öngörülerde bulunmak isteyen insanın çeşitli usul ve yöntemlere başvurarak edindiği uygulamalar zamanla “fal” adıyla bilinen eylemler altında toplanmıştır. Bu eylemler, süreç içinde yerleşik hâle gelerek toplumlarda falcı, sihirbaz, bakıcı, büyücü, kâhin gibi meslek erbaplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fal, tarihin çok eski dönemlerinden bu yana çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Falcı, büyücü, sihirbaz, kâhin adlarıyla anılan kişilerin yanı sıra bazı toplumlarda din adamlarının da kâhinlik yaptığı bilinmektedir. Milattan önce 4000 yıllarında Mısır, Çin, Babil gibi yerlerde falcılık-kâhinlik yapıldığını bugün bazı belgeler ortaya koymaktadır. Kaynaklarda kökeninin Mezopotamya olduğu belirtilen falın, Akadlar döneminde gelişerek bütün Asya ve Akdeniz bölgelerine yayıldığı belirtilmektedir (Aydın, 1995: 135).

Türkçe Sözlük'te “geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kâğıdı, kahve telvesi, el ayası vb.ne bakarak anlam çıkarma, bakı” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 848) olarak tanımlanan *fal* kelimesi yerine tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli sözcükler kullanılmıştır. Örneğin; Eski Türkçe döneminde kaleme alınan *İrk Bitig (Fal Kitabı)*, fal anlamında *ırk* kelimesine yer vermesiyle ve bu konuda yazılmış önemli bir eser oluşuyla dikkati çekmektedir. 65 faldan müteşekkil eserde her ırk ya da fal, *tir* “der, diyor” sözcüğü ile sona ermekte ve daha sonra *ança biling* “öylece bilin” veya *ança bilingler* “öylece biliniz” uyarısıyla devam etmektedir. Uyarı cümlelerinden sonra gelen sonuç bölümünde ise *edgü ol* “iyidir”, *anyg edgü ol* “çok iyidir”, *yablak ol* ya da *yabız ol* “kötüdür”, *anyg yablak ol* “çok kötüdür” yorumları yer almaktadır (Tekin, 2013: 15). *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de *ırk* “kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma” olarak geçmekte, ırkla- “fala bakmak, kehanette bulunmak” türevi bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 657).

Çalışmamızın konusunu oluşturan *Ulûm-ı Hafîyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* adlı eserde fal uygulamalarının “tefeül”, “keşf-i istikbâl” gibi ifadelerle dile getirildiği görülmektedir. Bu çalışmada, öncelikle Türk kültüründe fal bahsine genel hatlarıyla temas edilmiş, Avanzâde Mehmed Süleymân ve

Âyine ile Keşf-i İstikbâl eseri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra söz konusu eser Latin harflerine aktarılmış, aktarım yapılırken dilimize yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimeler günümüzde kullanılan şekilleriyle kaydedilerek tamlamalarda kelimelerin orijinal imlaları korunmuştur. Araştırma yapılırken Türk kültüründe özel bir yeri olan falın tarih boyunca farklı kaynaklarda ne şekilde ele alındığı, fal uygulamalarının zaman içinde gösterdiği gelişim ve değişimlerin neler olduğu hedef alınıp Meşrutiyet aydınlarından kabul edilen Avanzâde'nin bilgi ve görüşlerinden hareketle fal kültürüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. Türk Kültüründe Fal

Türk kültüründe falın ortaya çıkışı İslamiyet öncesine dayanır. Türklerin Müslüman olmadan önceki yaşamında da falın önemli bir yerinin olduğu, fal ile ilgili pek çok uygulamanın yapıldığı bilinmektedir. Zamanla ortaya çıkan bakıcılık, falcılık, sihirbazlık vb. adlarla anılan meslekleri icra edenlerin yanı sıra toplumda şamanların da falcı, kâhin vasıflarıyla icrada bulunduğu görülür. Ruhlar âlemiyle ilişki kuran, aynı zamanda bir hekim görevi de üstlenen şaman, kâhin vasfıyla da geçmiş ve gelecekte haber veren biridir.

Fal uygulamaları araştırıldığında Türk kültüründe değişik fal türlerinin olduğu ve bunların fala aracı cisme göre adlandırıldığı dikkati çekmektedir. Türk toplumunda kürek kemiği falı, aşık kemiği falı, kumalak falı, yıldız falı, ateş falı, su falı, kahve falı vb. fal türleri yaygın olarak karşımıza çıkan yöntemlerdir. İslamiyet öncesi ve sonrasında Türklerde ve başka milletlerde hayvan kemikleri ile fal bakma sıkça uygulanan fal usullerindedir. Bu fal türlerinden kürek kemiği falı, *ilm-i ketf* adıyla da anılmakta olup Türk kültüründe geniş bir alana yayılarak zamanla değişik biçimler kazanmıştır. Kürek kemiği falı ile ilgili bir eserde “Kürek ilmi de denilen ‘ilm-i ketf için âlimler ‘Koyun küreğinin ilmi yıldız ilmi (astroloji) ile aynıdır. Herkes o ilmi bilmez. Bu ilmi bilmeyenler, gayet faydalı bir ilim olduğu için öğrenmek isterler.’ demektedir. Hint, Uygur ve Çin bilginleri de bu konuda hemfikirdir.” denilerek türün önemi vurgulanmıştır (Kültürel ve Koç, 2011: 138). Bu tür; Orta Asya Türkleri, Moğollar, Araplar, Yunanlılar, Romalılar ve bazı Balkan toplumlarında da koyun, keçi vb. hayvanların kürek kemiğiyle fala bakma geleneği olarak karşımıza çıkmakta, Türkler arasında tıpkı İslamiyet’ten önce olduğu gibi günümüzde de Anadolu’nun hayvancılıkla geçinen bazı yörelerinde uygulanmaktadır. Yine baklalar aracılığıyla bakılan, kaynaklarda eski Ön Asya ve Orta Asya menşeli kabul edilen bakla falı da Orta Asya Kazak ve Kırgızları ile Özbeklerde *kumalak* adıyla bilinir (Aydın, 1995: 136-137). Kumalak falı Kafkasya’daki Karaçay-Malkar Türkleri arasında *taş salgan*, *taş saluv* adıyla da geçmekte, *taş salmak* ifadesinden bu falın taşlarla bakıldığı anlaşılmaktadır. Bunun için 41 adet taş, nohut ya da koyun pisiği kullanılır (Tavkul, 2007: 182-183).

İslamiyet’ten sonra da Türk kültüründe yer alan fal yöntemlerinden bazılarının aynen devam ettiği, bazılarının ise türlü değişikliklere uğrayarak uygulandığı görülmüştür. İslamiyet’ten önceye bakıldığında Cahiliye Arapları arasında da falın önemli olduğu dile getirilmiştir. Bir ilim mahiyetinde görülen fal, İslamiyet’in ortaya çıkışıyla da tamamen ortadan kalkmamıştır. Bazı türleri yasaklanmış ve haram kılınmış, bazıları ise İslami bir biçime dönüşerek halk arasında yer edinmiş, “ilmü’t-tefeül” adıyla bilinen ilim adıyla geçerliliğini sürdürmüştür. Zecr, tayre, iyafet, kehanet, kitfe, kıyafet ve firaset vs. bunlardandır. Bunun dışında Kuran falı, kitap falı, kura falı bilinen diğer örneklerdir. “İlm-i fâl”, “ilmü’l-fâl” sözleriyle de zikredilen fal ilmi, bir işe başlama, ava veya sefere gitme durumlarında da müracaat edilen İslami bir âdet hâlini almıştır (Ertaylan, 1951). Bu fal türleri dışında gök cisimlerine göre yorumlanan yıldız falı, vücuttaki bazı organların hareketlerine göre anlam çıkarılan ihtilaç, yine kum üzerinde uygulanan remil vb. diğer fal türlerindedir. Günümüzde ise kahve falı, iskambil falı, el falı,

tespih falı, rüya falı, papatya falı, çay falı, bulut falı, tuz falı, manili fallar, niyet-dilek kuyuları, bilgisayar falı yaygın fal uygulamalarındandır.¹

Türk edebiyatında da fal, falcı ve falcılığın birçok eserde konu edildiği görülür. Örneğin Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde ressam falcılar esnafı hakkında şu bilgilere yer verir:

Ressam falcı esnafı bir dükkân ve bir neferden ibarettir. Mahmudpaşa Çarşısı'nda bir dükkânda oturan falcı Hoca Mehmed Çelebi, Süleyman Han'ın sohbetiyle şereflenmiş dindar ve dinç bir ihtiyardır. Evliya Çelebi, Hoca Mehmed Çelebi'nin, eserin bu kısmından önce bahsettiği bütün pehlivanların, geçmiş padişahların, binlerce peygamberin, sayısız kalelerin, savaşların, denizdeki gemilerin, acayip ve garip savaşların, eski ustaların sihirli ve beğenilmiş ketebeli kalemleriyle iri İstanbul tabağı kâğıtlar üzere yazılmış resimleri cilt cilt dükkânın önüne dizdiğini söyler. Gelip geçenler talih tutup bir akçe vererek bu resimlerden fal açarlar. Gelen resimlere göre, ki bunlar arasında Ceng ü Cidâl, Yusuf u Züleyha, Leyla ve Mecnun, Ferhat ve Şirin, Varaka ve Gülşah veya eski cihangirlerin birbiriyle düşmanlıkları, eğlenceleri yer alabilir, "Bu fal ıssına geldi işte Ferhâd/Çalışmakla olursun sen de dilşâd" diyerek her resme uygun kendince şiir okur. Hoca Mehmed Çelebi bununla para kazanır (Dülger, 2011: 100).

Fal konusunda müstakil eserler de yazılmıştır. Klasik Türk edebiyatında karşımıza çıkan falname, *yıldızname*, *tefeülname*, *ihtilacname*, *kıyafetname* gibi manzum ve mensur birçok eser bu konudaki türlere örnek verilebilir. "Falname", falla ilgili eserlerin genel adıdır. Mustafa Uzun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin "Falnâme" maddesinde falnameleri "Kur'an Falnâmeleri", "Kura Falnâmeleri", "Peygamber Adlarına Göre Düzenlenen Falnâmeler" olarak üç başlığa ayırıp bunlar hakkında bilgi verir. Bunun dışında fal haricinde sanat gayesiyle ya da hoşça vakit geçirmek için bu konuda çeşitli risaleler yazıldığını da vurgular. Cem Sultan'ın *Fâl-i Reyhân*, Zaîfî'nin *Fâl-i Mürgân* adlı eseri bunlara örnektir (1995: 142-144).

2. Avanzâde Mehmed Süleymân ve *Ulûm-ı Hafıyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl'i*

Meşrutiyet Dönemi aydınlarından kabul edilen Avanzâde Mehmed Süleymân, 1871-1922 yılları arasında yaşamıştır. İlk olarak Beşiktaş Askerî Rüştiyesini tamamlayan Avanzâde Mehmed Süleymân, Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacılık Bölümünü bitirmiştir. Yazar, hayatı boyunca hem askeriyede hem de tıbbiyede aldığı eğitime uygun olarak farklı görevler üstlenmiş, ayrıca muallim muavini olarak Fransızca ve Fizik derslerine de girmiştir. Avanzâde Mehmed Süleymân, telif ve tercüme olmak üzere yaklaşık 135 eser kaleme almıştır. Seher Erdoğan Çeltik'in Avanzâde Mehmed Süleymân üzerine hazırladığı doktora tezinde Avanzâde'nin eserleri "Romanlar, Hikâyeler, Aile Hayatına Dair Eserler, Almanya ve Almanlar ile İlgili Eserler, Japonya ve Japonlar ile İlgili Eserler, Kadınlar Üzerine Yazılan Eserler, Meslekî Eserler, Sağlıklı Beslenme ve Yemek Kültürü Üzerine Eserler, Seçkiler, Siyasî ve Tarihî İçerikli Eserler, Takvimler, Tılsım, Sihir, Büyü vs. Popüler Kültür Konulu Eserler, Süreli Yayınlar" başlıkları altında değerlendirilmiştir (Çeltik, 2017: 16).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Avanzâde Mehmed Süleymân'a ait *Ulûm-ı Hafıyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* adlı eser 1330/1914 yılında kaleme alınmıştır. Avanzâde'nin tercüme eserlerinden biri olup 16 sayfadır. Eser, şu başlıklardan oluşmaktadır: Çiçeklerle keşf-i istikbâl (s. 3), ağaç yapraklarıyla tefeül (s. 3-5), soğan vasıtasıyla keşf-i istikbâl (s. 5-7), hububat taneleriyle keşf-i istikbâl (s. 7), kuşlar vasıtasıyla tefeül veya keşf-i istikbâl (s. 8-10); duman vasıtasıyla tefeül (s. 10-11), ayna vasıtasıyla keşf-i

¹ Ayrıntılı bilgi için bk.: Ayşe Duvarcı (1993). Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser "Risâle-i Falnâme Li Ca'fer-i Sâdik" ve "Tefeülname". Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

istikbâl (s. 11-14), kuyular vasıtasıyla keşf-i istikbâl (s. 14-15), istihare suretiyle keşf-i istikbâl (s. 15-16). Avanzâde, eserinde söz konusu başlıklara dair şu bilgilere yer vermektedir:

Çiçeklerle keşf-i istikbâl

Bu bölümde yazar, çiçeklerle istikbalin keşfinden ziyade insanın yaratılışından bugüne geçmişinden çok geleceğini keşfetme merakında olduğunu, bu keşif ve tayin için de arz ve semadan, arz ve semadaki eşya ve mevcudattan yararlandığını dile getirir. Ayrıca Araplar, Mısırlılar ve Eski Yunanlıların bu konuda çok ilerleme kaydettiklerine değinmiştir:

Dünyaya ayak basan ilk insanlar bile bir kere etrafına baktıkları zaman kendi kendilerine nereden gelip nereye gideceklerini sual ve maziden ziyade istikbali keşif ve tayine ve bu keşif ve tayin için de arz ve semadan, arz ve semadaki eşya ve mevcudattan istiane ve istifade çaresine tevessül etmişlerdir. Araplar, Mısırlılar ve kadim Yunaniler bu yolda pek ziyade ilerlemişler ve hayli şeyler keşfetmişlerdir. *Tılsım, Sihir ve Büyü* namındaki kitabımda bu hususa dair hayli malumat vermiş olduğumdan eski zamanlarda keşf ve ta'yîn-i istikbâl için neler yapıldığına dair malumat almak isteyenler eser-i mezkûra müracaat edebilirler (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 3).

Avanzâde, eserinin “çiçeklerle keşf-i istikbâl” başlığında her ne kadar çiçeklerle fal bakma yöntemine dair bilgi vermese de bugün özellikle “papatya falı” fal tutulan uygulamalardan biridir. Çiçek falı, Türk edebiyatında bazı eserlerde de konu edilmiştir. Örneğin; çiçek falına yer veren, çiçeklere niyet kartları iliştiyerek satan genç kızları konu edinen bazı anlatı ve eserlerden söz edilebilir. Bunlardan biri Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât*'ında yer alan kızların eğitimini konu edinen *Diplomah Kız* anlatısı, diğeri ise Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1923'te *İkdam*'da tefrika edilen ve 1926'da basılan *Billur Kalp* romanıdır.²

Yazar, bu bölümde daha sonra “keşf-i istikbâl” konusunda uygulanan çeşitli yöntemlere temas ederek bu usuller hakkında bilgiler vermektedir: Akvâm-ı mütekaddiminin keşf-i istikbâl için keşif ve istimal eyledikleri vesâ'it-i muhtelifeden bazılarını daha bildirelim: (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 3)

Ağaç yapraklarıyla tefeül

Çiçeklerle olduğu gibi ağaç yapraklarıyla fal bakma da tercih edilen yöntemlerden biridir. Bu konuda eserde şöyle bir örnek yer almaktadır:

Eski zamanda bir kadın talihini anlamak üzere lalettayin ağacın yaprakları üzerine ismini ve istihracen anlamak istediği meselenin mürekkep bulunduğu kelimatın harflerini yazar ve bunu açık havada bir dairenin ortasına kor idi. Ba'de birkaç dakika sonra dairenin üzerinde kalıp te'sîr-i rûzgârla uçmayan yaprakları toplar ve bunların üzerindeki harfleri bir araya toplayarak kelimeler teşkiline çalışır idi. Bu suretle rûzgârın uçurmadığı yaprakların üzerindeki harflerden teşkil olunan kelimeler talihten sorduğu sualin cevabını teşkil eylerdi. Bunu başka suretle de tatbik etmek imkânı vardır. Sorulacak suali teşkil eden kelimelerin harfleri kaç tane ise o kadar kuruyup [bu 'amelîyyât-ı tabî'i sonbaharda olur] dökülmek üzere bulunan yapraklar üzerine yazılır. Akşamdan sabaha kadar beklenilir. Aşağıya düşen yaprakların üzerindeki harfler bir araya getirilerek kelime veya cümle teşkil edilir ki sorulan sualin cevabı olmuş olur. Bu amelîyatın ilkbaharda ve ilkbaharla sonbahar arasındaki zamanda tatbiki kabildir. Şu kadar ki

² Ayrıntılı bilgi için bk.: Ece Serrican Kabalci (2022). *Diplomah Kız ve Billur Kalp*'te Çiçeklerin Dili: Niyet Kartlarıyla Fal Bakma. *Folklor Akademi Dergisi*, 5 (3), 752-761.

yeşil ve taze yaprakları ya bir daire üzerine koyup hafif bir rüzgâra karşı bırakmalı veyahut ağaç üzerinde yapraklara yazdıktan sonra bir suretle yaprakları düşürmelidir.

Mesela;

1. Cavidan Hanım'ı seviyorum. O da beni seviyor mu?
2. Cavidan hanım ile izdivacım müyesser olacak mı, olmayacak mı?
3. Sevgilime mektup yolladım. Cevabını gönderecek mi, göndermeyecek mi? Bunu anlamak istiyorum.
4. Bu piyangoda bana bir şey çıkacak mı, çıkmayacak mı? gibi suallerden birinde ne kadar kelime varsa o kelimelerin mecmuu kaç harften mürekkep ise o kadar yaprak üzerine yazılır.

Mesela; dördüncü suali teşkil eden kelimelerde otuz altı harf bulunduğundan bu otuz altı harfi ayrı ayrı otuz altı yaprak üzerine yazmalı. Farz edelim ki otuz altı harfin otuzunu³ rüzgâr uçurmuş, altısı kalmış ve bu altı harf de çim, ye, kaf, elif, cim, kaf harflerinden ibaret. Şu hâlde bu altı harf tefeülün, istihracın daha sade tabirle talihe karşı sorulan sualin cevabı olur ki bu da “çıkacak” kelimesinden ibarettir (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 3-5).

Soğan vasıtasıyla keşf-i istikbâl

Yine soğan, soğan kabuklarından yararlanarak da fala bakma kültür tarihinde yerini almıştır:

Taze ve küçük [kuruca soğanlarda kâbil-i isti'mâldir] soğanlar malumdur ki rutubetlice bir mahalle bırakılacak olursa az zamanda çimlenirler. İşte bu çimlenme keyfiyetinden Avrupa'nın bazı memleketlerinde keşf-i istikbâl veya herhangi bir şeyi keşif ve tayin için istifade edilmektedir. Mesela; bir genç kıza beş tane talip var. Bu beş talibin beşi de genç kıza izdivaç etmek istiyorlar. Bunlardan elbet yalnız biri genç kız tarafından kabul olunacak, fakat acaba hangisi? Genç kız hasbe'l-merâk bu beş genç talipten acaba hangisiyle izdivaç edeceğim diye bir arzu ve meraka düşse ve bu mes'ele-i mühimme ve nâzikeyi anlamak istese beş talibin isimlerini aynı kıtada ufak ve taze beş soğanın üzerlerine yazar ve soğanları rutubetli bir mahalle bırakır. Mesela; taliplerin isimleri İbrahim, Kemal, İsmail, Halit, Necmi. Bu beş ismi, beş soğanın üzerine ayrı ayrı yazıp rutubetli mahalle bırakmalı. Bir iki gün sonra beş soğandan biri çimlenmiş. Üzerine bakmalı. Mesela: Kemal var. Demek ki taliplerden genç kıza izdivaç edecek olan genç Kemal'dir. Eğer aynı zamanda iki veya üç soğan birden çimlenir ise bunlar piyango usulüyle kura çekilir. İlk defa kimin ismi çıkarsa genç kıza onun izdivaç edeceği anlaşılır.

Edirne'de akrabadan beş kişi var. Bunların sıhhat ve afiyette olup olmadıkları ve mesela beş kişiden piyangoyu kimin kazanacağı, üç kızdan hangisinin ilk evvel izdivaç edeceği veya Ankara'da sevdiğim bir zat var, sıhhat ve afiyette ise ismini yazdığım soğan ilk defa çimlensin, hasta veya bir tehlikede ise veya vefat etmiş ise çimlenmeyerek geriye kalsın gibi arzuya göre tertip olunacak suallerin, bilmece halleri, cevapları da bu suretle keşif ve tayin edilir (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 5-7).

Bu yöntemin ayrıca Avusturya'da da uygulandığı hatta Romanların da soğan aracılığıyla fala baktığı belirtilmiştir:

³ Metinde “otuz birini” yazmaktadır.

Avusturya’da bu suretle genç kızlar kismetlerine bakmakta ve aynı zamanda hoş ve eğlenceli bir zaman geçirmektedirler. Keza Romanlar da soğanlar vasıtasıyla tefeülde bulunurlar idi ki bugünkü günde yine tatbik ve istimal edilmektedir (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 7).

Hububat taneleriyle keşf-i istikbâl

Bu bölümde hububat vasıtasıyla bakılan fal için Avrupa’nın bazı köylerinde uygulanan icradan söz edilmiştir:

Avrupa’da bazı köylüler de hububat taneleriyle keşf-i istikbâle devam eylemektedirler. Tarz-ı icrâsını tarif edelim: Mesela on iki tane temiz ve irice buğday tanesi seçilir. Bunların üzerine senenin mürekkep bulunduğu on iki ayın isimleri yazılır. Ba’de taneler, temiz oldukça sıcak bir fırının veya ocağın içine konulur. Hangi tane daha evvel kızarır veya yanar ise o ayda hububatın ve ekmeğin pahalı olacağı veya az bulunacağı keşif ve istidlal olunur. Bu tarz keşf-i istikbâl öğrenildikten sonra arzuya göre başka türlü sualler, bilmece tertip ve tatbik olunabilir (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 7).

Kuşlar vasıtasıyla tefeül veya keşf-i istikbâl

Kuşlar, gerek mitolojik bir varlık gerek inanç temelli yaklaşımlarda bir simge gerekse sözlü ve yazılı edebî ürünlerde bir teşbih unsuru olarak farklı vasıflarla karşımıza çıkmaktadır. Türk kültürüne dair kaynaklar incelendiğinde evrendeki kuş cinslerine dair değişik bilgilerin yer aldığı hatta bazı kuşların sembolleştiği dikkati çekmektedir. Örneğin; Umay kuşu, rivayete göre Kıpçak çöllerinde, Çin’de ve Hindistan’da yaşayan mitolojik bir kuştur. Türk toplumunda bu kuşu bilerek öldüren kişinin de kırk gün içinde öleceğine inanılır. Eski bir inanışa göre “Devlet Kuşu” denilen Humay’ın gölgesinin bir insanın başına düşmesi o insanın hükümdar olacağını göstergesidir (Beydili, 2004: 249). Eskiden beri farklı sıfatlar yüklenen kuşların geleceğin keşfinde de önemli bir yeri olduğu savunulmaktadır.

Avanzâde Mehmed Süleymân, eserinde “keşf-i istikbâl” konusunda kuşlarla ilgili birçok örneğe yer vermektedir:

Sihirbazlar ve efsunculardan bazıları kuşlar vasıtasıyla keşf-i istikbâle çalışmakta ve Avrupa’nın bazı memleketlerinde bu suretle tefeülde bulunmaktadırlar. Eski zamanlarda horozun ötmesinden tefeül edilirdi. Mesela; tahtadan büyük bir daire yapılır ve bunun etrafı kalemle veya tahta ile birtakım küçük bölmelere taksim edilir ve bölmelere buğday, arpa gibi hububattan birinin taneleri konulur. Ve tanelerin bulunduğu bölmelere matlup olan suali teşkil eden kelimelerin mürekkep bulunduğu harfler yazılır idi. Ba’de horoz dairenin üzerine konur ve horoz da bu tanelerden yemeğe başlar idi. Horozun yediği veya yemediği tanelerin bulunduğu bölmelerdeki harflerden kelimeler teşkil olunarak matlup olan mesele halledilir idi. Jamblik, imparatorun Valans imparatorluğuna kimin halef olacağını anlamak isteyerek tarif eylediğimiz surette hareket etmiş ve horozun sekiz buğday tanesi yediği ve bu tanelerin buldukları bölmelerdeki harfleri bir araya getirdiği zaman Théodose isminin teşekkül eylediğini görmüştür. Horozun yediği tanelerin buldukları bölmelerdeki Fransızca harfler şunlar imiş: Théodose.

Collin de Plancy’nin verdiği malumata göre baykuşun sedası bir felaketin vuku bulacağına ve ale’l-ekser mevte delalet eder. Bülbülün sedası, insana şevk ve meserret bahşeder. Bu güzel kuşçağzın terennümât-ı dil-firîbânesini dinleyip de müstağrak-ı hazz ve sürûr olmamak, mükedder olup da bu kederden kurtulmamak hemen mümkünsüzdür denebilir. Kuku kuşu ötecek olursa gümüş veya gümüş para geleceği anlaşılır.

Kuzgun, Cardan'ın rivayetine göre bir insanın önünde uçacak olursa ileride bir felaket erişeceği anlaşılır. Eğer sağ tarafta uçarsa felaketin yakında vuku bulacağı ve eğer sol tarafta uçarsa ittihaz olunacak tedâbîrle o felaketin defolunabileceği keşif ve istidlal olunur. Başın üzerinde ve etrafında uçarsa o adamın vefat edeceği anlaşılır. Bununla beraber her defa uçarken ötmesi de lazımdır. Ötmeyip de sükût edecek olursa hiçbir şey vuku bulmayacağı tecrübe edilmiştir.

Kartal ve etrafında uçtuğunu görmek iyidir. Kral Deiotarus bir gün kartal görmesi sayesinde hayatını kurtarmıştır. Meşâhîrden Çiçeron, bir karganın bir gün kırdaki hanesinden saat kadranının üzerindeki iğnelere birini aşırıldığını görür. Daha sonra karga, gagasıyla mumaileyhin elbisesinin şeridinden tutarak bırakmaz. O sırada biri içeri girerek Çiçeron'a kendisini öldürmek üzere askerlerin gelmiş olduğunu söylemiştir. Filhakika kuşlardan bazıları insana yümn ve saadet ve bazıları da yeis ve felaket bahşeder ki bu keyfiyet birçok tecrübelerle sabit olmuştur. Kargalar, siyah kediler, beyaz tavuklar, yılan ve tavşanlar bu cümledendir. Yani bu tadat olunan hayvanatın görülmesi iyi değildir. Bir adamın üzerine at sineği konacak olursa o adama bir taraftan bir haber geleceği anlaşılır (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 8-10).

Duman vasıtasıyla tefeül

Duman aracılığıyla fala bakma da yazar tarafından örnek verilen uygulamalardan biridir:

Kudema, sigara veya eşya ve mevâdd-ı sâ'irenin ihtirakından mütevellit duman vasıtasıyla da keşf-i istikbâl ve talihte bulunurlar idi. Bunun için yanmakta bulunan kızgın bir ateşin üzerine hububat tanelerinden atarak tefeülde bulunurlar idi. Çıkan duman daima sağ taraftan yükselir ve aynı zamanda hafif ve berrak olur ise uğurlu addederlerdi. Duman, daima sol taraftan çıkacak ve aynı zamanda koyu ve siyah bulunacak olursa uğursuz sayılır idi (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 10-11).

Ayna vasıtasıyla keşf-i istikbâl

Eski Türkçeden bugüne farklı kelime karşılıkları olan ayna, Türk kültür tarihinde gerek dilde çeşitli kavramları karşılayan bir sözcük gerek sözlü ve yazılı kültür ürünlerinde bir sembol olarak dikkat çeken bir vasıta. Somut bir araç olarak kullanılan aynanın zaman zaman soyut evrenle de bağdaştırıldığı ve gündün güne türlü inanç ve hurafelerde de bir motif olarak işlendiği görülmektedir. Örneğin; aynaların metafizik alemle ilişkilendirilmesi ve içerisinde peri, cin gibi varlıkların yaşadığına inanılması nedeniyle gece aynaya bakılmaz (Çetindağ, 2009: 197). Bunun yanı sıra aynanın bir özelliği de gelecekte haber alma vasıtası olarak kullanılmasıdır.

Avanzâde Mehmed Süleymân, ayna ile fal bakma usullerini devlet adamları, düşünürler üzerinden örneklendirerek anlatır:

Ayna vasıtasıyla kehanet veya tefeül yani falcılık öteden beri muhtelif suretlerle vuku bulmakta idi. Didius Julianus namındaki Romen imparatoru devrinin namdar kâhini olup hâssa-i garîbeye malik olan aynasıyla istişare etmeden hiçbir şey görmez idi. Abdülhamit'in kâhinler ve remmaller vasıtasıyla hemen her zaman tefeülden geri durmadığı ve buna fevkalade merakı bulunduğu ve Ebü'l-Hüdâ vasıtasıyla neler olacağını ve hatta ne kadar zaman hükümdarlıkta kalacağını ve ne zaman öleceğini keşif ve istihraç ettirerek ona göre hareket eylediği malumdur. Mevsukan verilen malumata göre suver-i muhtelifede yaptırdığı tefeül arasında ayna vasıtasıyla da ara sıra istikbale ait vakâyi'i keşfe çalışmakta idi. İmparator Didius'un ayna vasıtasıyla ne suretle keşf-i istikbâle çalıştığı merak edilecek bir şey olup *Keşf-i İstikbâl* namındaki kitapta manzûrumuz olan malumata göre aynayı gözlerinin önüne değil bir çocuğun başı

arkasına vazetmekte ve zuhur edecek ahval ve vakâyi'in oraya akseden hayalatından keşif ve istidlale muvaffak olmakta imiş. Her ne husus için olursa olsun müşâvir-i hâssı olan aynaya müracaat eylese herhâlde nâ'il-i ârzû ve emel olur ve husule gelen meserret ve memnuniyetini ketm ü ihfâ edemezmiş.

Pozanyas'ın bu hususa dair olan kitabında müsâdif-i nazar-ı mütâla'amız olan malumata göre Patras şehrinde Serres mabedi pîşgâhında bir çeşme bulunup etraf ve civardan gelen merzâ ve ma'lûlün bundan pek ziyade istifade ederlermiş. Ne suretle istifade eylediklerine gelince: Arzu olunan mesela bir kadının hayali tutulan aynaya akseylemesinden matlup hasil olur imiş. Gaipte bir adam bulunup bunun ahvaline dair malumat isteyen adam, çeşmeye bir ayna tutar ve o adamın hayali mezkûr aynaya akseyler imiş. Veyahut hasta bir adam çeşmeye ayna tutar imiş. Eğer hasta iyi olacak ise aynadaki hayalin siması gayet iyi bir renkte ve vücudu dolgun ve iyi bir hâlde görülür imiş. Hastalığı artacak veya bu hastalıktan düşecek ise hayalin simasında fena ve solgun bir renk ile yanaklarında bir çukurluk görülür imiş. Bunun için de hasta, bir aynayı bir ip vasıtasıyla çeşmenin önüne asar ve aynayı altından suya temas edecek surette muallak bulundurur imiş. Aynı zamanda hasta ıtriyat yakarak tütsülenir ve müteakiben icrâ-yı tazarru'âta ibtidâr eylesmiş. Ba'de aynaya bakar ve biraz yukarıda tarif eylemiş olduğumuz gibi zuhur edecek ahvali rüyet eyler imiş. Yani kendisinin şifâyâb olup olmayacağı aynada akseden hayalin simasındaki görülecek renkten ve vücudunun ve simasının za'f u tûvânisinden keşif ve istidlal eyler imiş (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 11-13).

Ayna ile fala bakma icrası eserde ayrıca şu şekilde konu edilmiştir:

Ayna vasıtasıyla tefeül bugün Fransa'nın kurâ ve kasabâtına varıncaya kadar hemen ekser tarafında icra kılınmaktadır. Meraklı ve mütecessis genç kızlar varacakları erkeğin kim ve nasıl olduğunu anlamak için aynaya bakmaktadırlar. Ayna ile tefeül sırasında odanın nîm-muzlim olması ve bunun için de zayıf ve solgun bir ziya neşreden meşale gibi bir menba'-ı ziyâ istimali lazımdır. Ekser falcılar ayna vasıtasıyla keşf-i istikbâle çalıştıkları ve müşterilerini memnun eyledikleri sırada odalarına veya dükkânlarına başka bir hâl ve manzara vermekte ve bu suretle müşterilerinin dikkat ve meraklarını celbetmektedirler. Mesela, dükkân veya odanın duvarlarını serapa sihirbazlara mahsus olan kırmızı bezler veya kâğıtlarla örtmekte ve kullanılacak menba'-ı ziyâyı da mesela bir kırmızı fener vasıtasıyla aynaya aksettirirler ki bu suretle müşterilerin merak ve tecessüsleri bir kat daha ziyadeleşir. Zaten sihirbazların gayet sade bir şeyi mümkün olduğu kadar fevkalade ve garip bir şekle vazetmekte maharetleri bulunup bu sayede kendilerine müracaat eden sâde-dilleri kolayca iğfal ve ikna eylemektedirler (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 13-14).

Kuyular vasıtasıyla keşf-i istikbâl

Kuyular vasıtasıyla geleceğe dair bir şeyler öğrenmek de fal bakmanın bir diğer yöntemidir. Türkiye'nin bazı illerinde bu maksatla ziyaret edilen çeşitli kuyular vardır. Örneğin; Yenikapı Mevlevihanesi yakınında bulunan Merkez Efendi Türbesi önündeki niyet kuyusu buna örnektir. Evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi amaçlarla söz konusu kuyu ziyaret edilir. Buradaki niyetler ışık görmek, ses almak suretiyle yorumlanır. Ayrıca ziyaretin ardından kuyunun çevresinde parmaklıklarla çevrili bir toprak parçasından biraz toprak alıp saklamak ve niyet gerçekleştiğinde bu toprağı yerine bırakmak ziyaretin bazı âdetlerindedir (Tanyu, 1967: 228-229).

Avanzâde Mehmed Süleymân'ın eserinde kuyular vasıtasıyla fala bakmanın usulü örneklendirilerek anlatılmıştır:

Bazı mahallerde de kuyular vasıtasıyla talihe bakılmaktadır. Sûret-i icrâsına gelince: Bir adam görmek istediği gaipteki bir adamı niyet eyler, o anda istediği şahsın siması veya hayali suyun sathına akseyler. Vefat etmiş bir şahsı bile görmek mümkün olur ki şehrimizde Eyüp Sultan cihetinde mürtefi bir nokta üzerinde bulunan kuyu bu cümleden olup umumun malumudur. Abdest alarak üç İhlâs ve bir Fâtihâ-i Şerîfe okur, niyyet-i hayriyye ile görmek istediği şahsı zihnen tahattur ve tasavvur eyler ve suyun sathına nazar eyler. O sırada bazen yalnız ve bazen bir kalabalık içinde bulunmak üzere murat eylediği şahsın hayalinin geçtiğini görür. Eğer murat olunan şahıs ölmüş ise cenaze hâl ve manzarasında geçirilir.

Fakir, bir kere çocukluğumda bu kuyuyu ziyaret eylemişsem de hatıratı mürûr-ı zamân ile kaybolduğundan ve ondan sonra da bir kere daha ziyarete muvaffak olamadığımdan daha ziyade malumat veremeyeceğim. Bu gibi husûsâtı bizde erkeklerden ziyade kadınlar merak ederler. Şehrimizin neresinde sihirciliğe, büyüçülüğe, remmalığa ait şey var ise hepsini bilirler. Erkeklerimizin çoğu bunların mevcudiyetinden bile haberdar değildirler. Bu sebeple kadınlarımızdan birçoğu cuma günleri mezkûr kuyunun bulunduğu semte gidip istihârâtta bulunmaktadırlar (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 14-15).

İstihare suretiyle keşf-i istikbâl

Bir din bilgisi terimi olan *istihare* Türkçede “girişilecek bir işin hayırlı olup olmadığını rüyadan anlamak için abdest alıp dua okuyarak uyuma” (*Türkçe Sözlük*, 2019: 1215) olarak tanımlanmakta, bu amaçla yapılan eylem ise *istihareye yatmak* “girişilecek bir işin hayırlı olup olmadığını göreceği rüyadan anlamak için abdest alıp dua okuyarak uyumak” (*Türkçe Sözlük*, 2011: 1215) fiiliyle ifade edilmektedir. İslamiyet'te istihare, bir işin hayırlı veya hayırsız olduğunu anlamak için iki rekâtlik istihare namazı kılınmak suretiyle gerçekleştirilir. Özellikle genç kızların evlilik zamanı evleneceği gençle ilgili istihareye yatması ya da kendisinin talebi doğrultusunda tanıdığı başka biri tarafından istiharenin yerine getirilmesi bugün hâlâ süregelen bir âdettir. Sadece evlilik için değil olumlu/olumsuz bütün yanları merak edilen pek çok konuda istihareye yatıldığı bilinmektedir.

Avanzâde de istihare ile keşf-i istikbâl konusunda şu bilgilere değinir:

Bizde keşf-i istikbâl için bir vasıtaya daha müracaat edilmektedir ki bunu da kadınlarımız istedikleri zaman matluba muvafık bir surette mevki'-i tatbîke vazeylemektedirler ki buna da “istihare” denilir. İstihareye bakan bir adam abdest alır ve iki rekât Allah rızası ve iki rekât da husûl-i maksad için namaz kılar ve müteakiben sağ tarafına yatarak uyur. Rüyasında matlup ve maksudu her neden ibaret ise o adama zahir ve aşikâr bir surette beyan olunur. Genç kızlar istihareyi ve bunun için okunması muktezi duayı bilirler. Bir genç kız, ileride varacağı erkeği bile bu sayede anlayabilir yani kendisine zevç olacak adamı rüyasında aynıyla görür. İstihare duası malum olduğu gibi arzu edildiği zaman kadınlar vasıtasıyla öğrenileceğinden ve buraya derci münasip görülmediğinden bu kadarla iktifa kılındı (Avanzâde M. Süleymân, 1914: 15-16).

Sonuç

Toplumların her kesiminde yüzyıllardır varlığını sürdüren fal ve benzeri uygulamaların başlangıcı, insanın kendini ve evreni ilk fark ediş serüveniyle eş zamanlıdır. Önceleri geçmiş ve bilhassa geleceğiyle ilgili çıkarımlarda bulunmak amacıyla bu tarzda yöntemlere başvuran insan, sonraları bu faaliyetleri hoşça vakit geçirmek, eğlenmek gayesiyle yerine getirmiştir. Fal türlerinin su falı, ayna falı, taş falı, kahve falı gibi çeşitlere ayrılarak adlandırılmasında aracı olan cismin büyük rolü bulunmaktadır. Tarihin çok

eski dönemlerinden bu yana kültürden kültüre bazı değişiklikler göstererek gelişen fal geleneği, hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet'ten sonra kaleme alınan bazı eserlerde konu edilmiştir. Sözlü ve yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz bu bilgiler, yalnızca bahsi geçen gelenekle ilgili değil kültürün yapı taşlarında meydana gelen gelişmeleri de göstermesi bakımından önemlidir. Bugün Türkçe söz varlığında yer alan *fal açmak*, *fal tutmak*, *fala bakmak*, *niyet tutmak*, *niyet çekmek*, *kötüye veya iyiye yormak*, *gayıptan haber vermek* vb. eylemler, *fala inanma falsız kalma* gibi söylemler fal kültürünün toplumda ne kadar yaygın olduğunun bir diğer göstergesidir. Bunun yanı sıra fal geleneği, kültür malzemesi olma vasfı dışında insan ruhuyla yakından ilişkisi nedeniyle de psikoloji, sosyoloji gibi ilimlerle iç içedir. Çünkü insan çoğu zaman kısmen bildiği ya da bilmediği konuları merak veya keşfetme arzusuyla girişimlerde bulunarak ruhunu rahatlatmaya eğilim göstermiştir. Bu amaçla yerine getirilen, insanlar arasında gelenek hâlinde süregelen uygulamaların yanı sıra günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte değişik fal yöntemlerinin de icra edildiği bilinmektedir. Bilgisayar falı, bu fal türlerine örnektir.

Avanzâde Mehmed Süleymân tarafından kaleme alınan *Ulûm-ı Hafîyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl* adlı eser de kuşlar, ayna, ağaç yaprakları, duman vb. vasıtasıyla fal usullerine yer vererek bu türlerin uygulanma aşamasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca eser, Türk toplumunda olduğu gibi birçok Avrupa ülkesinde de bu tarzda faaliyetlerin varlığını ve önemini gösterir niteliktedir. Bütün bu uygulamalara bakıldığında kullanılan teknikler arasında birçok ortak yönün olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Avanzâde Mehmed Süleymân. (1330/1914). *Ulûm-ı Hafîyyeden Âyîne ile Keşf-i İstikbâl*. Dersaadet: Keteon Matbaası.
- Aydın, M. (1995). Fal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 12, ss. 134-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Çetindağ, Y. (2009). *Ayna Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dıvarcı, A. (1993). *Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser "Risâle-i Falnâme Lî Ca'fer-i Sâdik" ve "Tefe'ülname"*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dülger, E. (2011). Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Fal. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6 (4), 97-105.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdoğan Çeltik, S. (2017). Avanzâde Mehmed Süleyman Kültür ve Edebî Hayatımıza Katkıları. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ertaylan, İ. H. (1951). *Falnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kültürel, Z. ve Koç, A. (2011). Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risâle-i İlmi-i Keth. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, 131-148.
- Serrican Kabalcı, E. (2022). *Diplomah Kız ve Billur Kalp'te Çiçeklerin Dili: Niyet Kartlarıyla Fal Bakma. Folklor Akademi Dergisi*, 5 (3), 752-761.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tavkul, U. (2007). Kıpçak Kökenli Türk Boylarında 'Kürek Kemiği' ve 'Kumalak-Taş Falı. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003 (Cilt 2)* içinde (ss. 181-190). Ankara.
- TDK (2019). *Türkçe Sözlük* (11. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzun, M. (1995). Fahnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 12, ss. 141-145). İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*.